

צה"ל ביים מלחמה בגולן. איש לא טרח לספר על כך לתושבים

סרט התעמולה "ששת הימים" פיאר את הישגי צה"ל במלחמה והפך ללהיט בבתי הקולנוע.

מסמכים מארכיון הצלב האדום מגלים פן קודר בהפקתו

אדם רו

מתוך הסרט "ששת הימים". מאות תושבים נמלטו בחסות הצילומים / צילום: אלפרד שטיינהרדט / שירות הסרטים הישראלי

●●● קרוב ל-130 אלף תושבים סורים התגוררו ברמת הגולן ביוני 1967. כעבור חודשיים עמד מספרם על 6,396 בלבד, רובם המוחלט דרוזים. גורלם של התושבים הסורים בימי מלחמת ששת הימים לא הטריד במיוחד את הציבור הישראלי, שהכיבוש המהיר וההתיישבות היהודית שבאה בעקבותיו סייעו במחיקת זכרם.

בספרי ההיסטוריה הישראלים גורל תושביה המקוריים של רמת הגולן כמעט שאינו מוזכר. בספרו האינפורמטיבי של יגאל קיפניס, "ההר שהיה כמפלצת: הגולן בין סוריה וישראל" (2009), נכתב ש"מספר תושבי הגולן האורחים שעזבו את השטח שכבשה ישראל היה בין 115 ל-120 אלף נפש". המספרים נכונים, אולם מה משמעותה של המילה "עזבו"? חוקרים, מסיבות שונות, לא עסקו בגורל רכבות התושבים הערבים, שתלי החורבות של כפר ריהם עדיין פוצעים את נופי האזור. גם התייעוד הו" מין בארכיונים דל מאוד. כמו בנושאים אחרים, לא פעם כשמסמך זמין לעיון, חלקים ממנו מצונזרים. רמת הגולן נכבשה ב-9 וב-10 ביוני, אחרי שלושה ימים של הפגזות כבדות שבעקבותיהן החלה מנוסת התושבים צפונה. לזרם הבורחים הצטרפו הכוחות הסוריים, שהיו פזורים במפקדות השונות. גם הקצונה הבכירה, שמפקדתה

ישבה בקוניטרה, נטשה את המקום. ישנן הערכות שונות – אף אחד מהן אינה מהימנה לגמרי – לגבי מספר התושבים שנותרו בגולן עם שוך הקרבות: מאלפים בודדים ועד עשרות אלפים. מכל מקום, רישום מסודר של התושבים שנותרו לא נעשה עד 10 באוגוסט.

לאחר כיבוש הרמה, התושבים שנותרו בכפר ריהם נמצאו תחת עוצר בית משעות הערב ועד הבוקר. תושבי כפרים שנסו במהלך הקרבות אל השדות והגבעות ניסו לחזור לבתיהם ללא הצלחה. במהרה התושבים שנותרו הוצאו מהכפרים, כונסו בקוניטרה ונשלחו מעבר לגבול. במקביל נאסרה הכניסה ליותר ממאה כפרים ריקים שני עזבו (או שתושביהם גורשו). עדות כתובה, שצוי נורה על ידי המלמ"ב בארכיון מרכז יצחק רבין, שופכת אור על מחיקת הכפרים: אלעד פלך, מפקד קד עוצבת געש שכבשה את דרום הרמה, סיפר בה כיצד התקבלה החלטה "עם בולדוורים לחסל את הכפרים, כך שלא יהיה לאן לחזור". עדות נוספת סיפק יצחקי גל, שערך סקר ארכיאולוגי באזור לאחר המלחמה. גל רשם ביומנו ש"מה שלא אכלה המלחמה הרסו הבולדוורים". "כל הכבוד לצה"ל!" כתב בסרקום על הרס מבנה עתיק באחד הכפרים.

הנציג הישראלי חיין

לא רק מסמכים חסרים מהתקופה, אלא גם תיעוד מצולם. זאב רב־נוף, מבקר הקולנוע של עיתון "דבר", כתב ב-1968 כי "כשנגמרה המלחמה היה ברור שכל מי שיש לו ביד חתיכת צלולואיד מצולם ממנה, מחזיק ביד סחורה סוג א"א. השוק היה צמא לסרט על מלחמת ששת הימים". התברר שהכיבוש כמעט שלא צולם על ידי גורמים רשמיים. בשירות הסרטים שבמרכז ההסברה הממשלתי נמצא הפתרון, והוחלט להפיק סרט מלחמה משוחזר. את סרט התעמולה "ששת הימים" ביים אלפרד שטיינהרדט, שחתום עליו כיועץ. ב-2007 סיפר שטיינהרדט בראיון ל"מאגר העדויות של הקולנוע הישראלי" על הסיוע הרב שהצבא הושיט בהסרטו: "התחלנו לעשות שיחזורים. גייסו את כל הצבא... בכל המקור מות בא המפקד והסביר לי מה קרה ומה היה. היינו מסמנים למפקדים כדי שהחיילים לא יעלו (בטעות) על הפירוטכניקה והפיצוצים... זה עלה המון כסף. זה שיחזור טוטאלי של כל המלחמה".

הסרט עתיר המשאבים יצא לאקרנים במרץ 1968, ובתוך שלושה חודשים צפו בו, על פי דיווחי עיתונות מאותם ימים, קרוב ל-750 אלף איש. רב־נוף כתב על הסרט כי "הרושם הוא, כי לפניך תעודה היסטורית ממדרגה ראשונה, ואין להתבייש גם בצורתה הקולנועית".

על מאחורי הקלעים של הפקת הסרט ניתן ללמוד ממקורות זרים. בעוד שהארכיונים בישראל אינם מספקים תיעוד רב על הנעשה באותם ימים, מסמכים מארכיון הצלב האדום בונבה דווקא מספקים תמונה רחבה. משלחת הארגון, שפתחה נציגות קטנה בקוניטרה לאחר המלחמה, דיווחה למשרדי ההנהלה על המתרחש ברמת הגולן. דיווחי הנציגות מתעדים את מצבם העגום של התושבים הסורים שנמצאו תחת כיבוש יש־ראלי, את הביזה שפשטה ביישובים, וגם את התוצאות ההרסניות של שיחזור הקרבות בסרט. הצילומים נערכו כחודש לאחר סיום המלחמה, בלי שאף גורם ישראלי יודיע לתושבי האזור כי לא מדובר בהפגזות אמיתיות.

"השתתפנו – בין אם נאהב זאת או לא – בשיחזור מרשים ומהימן ביותר של ההשתלטות על קוניטרה בידי הכוחות הישראליים", דיווחו נציגי הצלב האדום ב-13 ביולי. "השיחזור התרחש ממש מול הבית שבו התגוררנו, שחלונות רבים שלו נופצו. המטרה: סרט".

התוצאה היתה קשה: התושבים שנותרו באזור נסו ממנו בבהלה. "מדוע הישראליים לא הודיעו לתושבים שמדובר רק בשיחזור לצורך צילום סרט?" תהה מוכתר קוניטרה בפני נציגי הצלב האדום. מהכפר מנסורה לכדו, שנמצא בפאתי

קוניטרה, ברחו כ-300 תושבים. ב-17 ביולי דיווחה המשלחת ש"תושבים אלה נמלטו בעקבות שיחזור, ריאליסטי מאוד, שגם ראינו כמו עינינו, של ההשתלטות הישראלית על קוניטרה שלושה ימים קודם לכן. רעשי הקרב הפחידו אותם עד כדי כך שהעדיפו להימלט בחשאי. למחרת, עם עזיבתנו, וידאנו את ההימלטות הזאת: שישה תושבים נותרו". מפקד האוכלוסין שביצע הממשל הצבאי ברמת הגולן ב-10 באוגוסט אישר זאת: שישה תושבים בלבד נותרו במנסורה.

נציגי הצלב האדום ביקרו את "ההפגזות המבוזרות" שהביאו לכריחת התושבים וציינו שמדובר במעשה בלתי־נסבל. "דממת מוות שוררת בכפר", קבעו בעת ביקורם במנסורה ב-18 ביולי. נציג צה"ל שהתלווה דרך קבע לסיורי הצלב, כתבו, ניסה "לגרום לנו להאמין שהתושבים עזבו כדי לחפש את קרוביהם כסוריה ולהחזיר אותם". אולם אף אחד מהצדדים לא האמין להסבר זה. בדיווח מ-18 ביולי ציינו חברי המשלחת כי אמרו למלווה הישראלי שלהם שמדובר באגדה, וכי הוא, בתגובה, "חיך והביע את הסכמתו". מאות התושבים שברחו בעקבות הצילומים מעולם לא חזרו לבתיהם.

בחודשי הכיבוש הראשונים פעלה ישראל כדי לפנות את רמת הגולן מתושביה הערבים, בעיקר הסונים. את התושבים הדרוזים שנותרו ברמה הוחלט להשאיר בה, ומצבם היה טוב בהרבה. כפרים אחרים נידונו לגירוש. דוח מביקור של אנשי הצלב האדום בכפר פרג' ב-19 ביולי מעלה כי הכפר נמציא נטוש, ולא נותר בו כל זכר ל-60 התושבים שהתגוררו בו. צה"ל ניסה להקשות על נציגות הצלב האדום להגיע למקום. כשאחד הנציגים הגיע לכסוף לכפר הוא תיאר יישוב שנעזב בחיפזון, שחלק מבתיו עברו ביזה והרס. בתים אחרים, סיפה, נשרפו על תכולתם.

המשלחת הגיעה לכלל מסקנה כי ברמת הגולן בוצע גירוש שיטתי של תושבים על ידי צה"ל, וכי רובם של אלה שנותרו לאחר המלחמה הועברו ממקומם. מסמך שמסכם את עמדת הארגון בנוגע לגירוש התושבים בעקבות המלחמה מעלה כי ב-11 ביוני 1967 דיווחה ישראל על הימצאות 1,000 תושבים שאינם דרוזים בגולן; כעבור חודש דיווחה על 600 תושבים; וחודש נוסף לאחר מכן – על 300 תושבים בלבד. בדיקה מדוקדקת שביצעו שליחי הארגון בישראל ובסוריה מצאה כי "מרבית הפליטים גורשו – בין אם באופן אלים בעת הגעת הכוחות החמושים, בין אם באמצעות הפעלת לחץ (על התושבים לעזוב) בשלב מאוחר יותר". אל"מ שלמה גזית, יושב ראש ועדת התיאום המדיני־ביטחוני בשטחים, טען שאין לראות בעזיבה של תושבים סורים בחזרה לסוריה גירוש. זו היתה תגובתה של ישראל גם לתלונות בדבר גירושים של פלסטינים מהגדה המערבית לירדן בשנות ה-70 המוקדמות.

הצלב האדום המשיך לדרוש מישראל להפסיק את גירוש התושבים. ביולי 1968 כתב מיכאל קרמי, שזמן קצר קודם לכן סיים כהונה ארוכה כשגריר ישראל באו"ם: "נשאת העובדה שגירוש ערביי קוניטרה, הנמשך כבר מספר חודשים, מעיד מיד אותנו, כל פעם מחדש, בפני טענות וביירוים עם הצלב האדום". קומיי הציע להתמודד עם המציאות: "נראה לנו שאם אין מנוס, מוטב לסלק (לסוריה – א.ר.) את הבעיה בבת אחת בצורה ההוגמת ביותר". וכך פונה הגולן מיושבויו. ■

אדם רו הוא חוקר במכון עקבות